

Ex caritate

Het boek *Ex Caritate* legt in bijna 1200 pagina's de geschiedenis vast van de zogeheten 'actieve zusters' in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw. Niemand die zich aan de geschiedenis van het religieuze leven in Nederland waagt, kan meer voorbijgaan aan dit boek, dat de kaders geeft voor verder historisch onderzoek.

Op de televisie schuiven regelmatig monniken en monialen voorbij. Zij wonen veelal in mooie, rustieke abdijen, gelegen in ecologische hoofdzones, ver van de stad en de drukte van het gewone leven. Voor de moderne Nederlander bepalen zij het beeld van het kloosterleven. Dit mag ons niet doen vergeten dat in het verleden de meeste religieuzen niet tot deze beschouwende ordes behoorden maar tot de zogenaamde actieve congregaties, werkzaam in onderwijs, zorg, verpleging en missie. Tienduizenden mannen en vrouwen wijdden hieraan hun bestaan.

In 1967 waren er in Nederland 90 actieve zustercongregaties werkzaam. Gezamenlijk hadden ze iets meer dan 28.000 leden. De grootste congregatie (de zusters van Liefde in Tilburg) kende 2789 zusters, de kleinste (de zusters maristen) slechts 3. Alleen al deze aantallen rechtvaardigen een overzichtswerk. Dit is niet eenvoudig. Door de naamgeving van de verschillende congregaties is het zelfs moeilijk deze van elkaar te onderscheiden.

De drie auteurs, Marjet Derks, Marit Monteiro en Annelies van Heijst hebben hun sporen in de recente kloostergeschiedenis verdiend en staan garant voor kwaliteit. Wegens haar wetenschappelijke bekwaamheid is Marit Monteiro gevraagd voor de commissie-Deetman. Hun studie valt in twee delen uiteen. In het eerste beschrijft het drietal de verschillende werkvelden van de religieuzen. In het tweede kijken ze naar binnen en komt het kloosterleven aan de orde. Tot slot formuleren ze elf stellingen waarin ze een aantal vooroordelen over zusters ontmaskeren. Het boek is gelardeerd met kaders die het geheel bijzonder leesbaar maken en het betoog illustreren. Een overzicht van de gebruikte bronnen, een uitgebreid literatuuroverzicht en een synoniemen lijst voor de meest voorkomende congregaties, complementeren het geheel.

Claustrumgeest

De erfenis van de religieuze congregaties staat momenteel ter discussie, mede door de misbruikschandalen. Nu kwam seksueel misbruik in instellingen die door zusters geleid werden niet zo vaak voor. Wel klagen oud-leerlingen over het kille opvoedingsklimaat en het machtsmisbruik door religieuzen. Hun negatieve verhalen krijgen in dit boek een plaats, evenals de geschiedenis van uitgetreden zusters. Dit komt voort uit de taakopvatting van de drie historicae. Marjet Derks hield al eerder een indrukwekkend pleidooi voor het scheppen van een herinneringsruimte waar alle stemmen gehoord worden. Het is de taak van de historicus om al deze verhalen te doen klinken, ook van hen die reeds gestorven zijn, om zo tot een evenwichtig oordeel te komen. De auteurs zoeken ook naar een verklaring. Die vinden ze in de kloosterlijke spiritualiteit, door hen omschreven als 'claustrumgeest'. Om de kloosters stonden hoge muren. Kloosterlingen leefden afgezonderd van de wereld. Dit kwam tot uiting in het habijt. Binnen de kloosters lag de nadruk op vasten, versterving en boete. De concrete boeteoefeningen waren voor de buitenwereld onbekend. Binnen de gemeenschap was de wil van de overste wet. Het leven was sterk gereguleerd. Zelfs voor het opvouwen van het habijt bestonden voorschriften. Het is niet eenvoudig te achterhalen hoe zusters dit alles beleefden. Uit getuigenissen van uitgetreden zusters blijkt dat niet iedereen gelukkig was met deze levensstijl. Het blijkt dat hun kritiek overeenkomt met klachten van oudpupillen. De auteurs menen dat niet alles op rekening van individuele zusters mag worden geschreven, maar gaan ook op zoek naar systeem fouten in het traditionele kloosterwezen. Zij noemen het onaanvaardbaar gezag van de overste, het gebrek aan transparantie en het taboe op lichamelijkeheid. Verder droeg de godsdienstige verheerlijking van offerzin, vernedering en lijden eraan bij dat religieuzen ver-

keerde maatstaven van goed en kwaad gingen hanteren (p. 1037-1038). De harde straffen die pupillen ondergingen, lijken verdacht veel op de verstervingspraktijken van de zusters zelf. Naar de mening van de drie schrijfsters hebben we te maken met een ongewenste kant van het spiritueel erfgoed.

Vanaf de jaren vijftig van de vorige eeuw namen de zusters afstand van dit onderdeel van hun religieuze traditie. Opmerkelijk genoeg namen ze niet zelf het voortouw maar lag het initiatief bij geestelijken en leken.

Deze agents of change waren geschoold in de sociale wetenschappen. In hun waardepatroon stonden het menselijk welzijn en de geestelijke gezondheid centraal. Gezond en ongezond waren synoniemen voor goed en kwaad.

De meeste religieuzen staan momenteel ver van deze spiritualiteit en zien dit niet meer als deel van hun spiritueel erfgoed. Momenteel worden zij gedwongen dit onder ogen te zien en dit te erkennen als deel van hun erfenis. Op het eerste gezicht lijkt dit betoog plausibel. Toch zijn er enige kanttekeningen te maken. De meeste meldingen van seksueel misbruik komen niet uit de vrouwenkloosters maar uit jongensinternaten in de jaren vijftig, die door broeders geleid werden. Het zou goed zijn om ook de spirituele wereld van de broedercongregaties aan een vergelijkbaar onderzoek te onderwerpen. Speelden bij hen dezelfde spirituele factoren of waren er toch verschillen in beleving en opvattingen? Schoten daar de vernieuwingen eerder wortel en hoe beïnvloedden deze de omgang met leerlingen?

De godsdienstige verheerlijking van offerzin, vernedering en lijden droegen eraan bij dat religieuzen verkeerde maatstaven van goed en kwaad gingen hanteren.

Vergrijzing en verjonging

In de vrouwenkloosters zijn de vernieuwingen ingehaald door de vergrijzing. De zusters verlieten vanaf de jaren zestig hun werkvelden.

Momenteel hebben ze de zorg voor elkaar. Het is opmerkelijk hoeveel oudere zusters betrokken zijn bij de noden van Kerk en wereld. Juist bij hen draagt de traditionele spiritualiteit van offerbereidheid en zich inzetten voor de naaste vrucht. Nog steeds treden er kleine aantallen jonge vrouwen in. De congregatie van het Mensgeworden Woord, geleid door de Nederlandse zuster Anima Christi, kan in ons land op enige belangstelling rekenen.

Niemand die zich aan de geschiedenis van het religieuze leven in Nederland waagt kan voorbijgaan aan dit boek.

Het geeft bruikbare kaders voor verder historisch onderzoek. Ben paar kleine opmerkingen tot slot. De franciscanessen van Caritas te Rosendaal waren niet actief in het onderwijs doch in de verpleging (p.65). Waarschijnlijk heeft iemand hen verward met de zusters van Mariadal.

Gesuggereerd wordt dat religieuzen huishoudelijk werk verrichtten op pastorieën. Voor het Tweede Vaticaans Concilie gebeurde dit door leken. Het parochiewerk verdraagt zich moeilijk met de spiritualiteit van wereldmijding en afzondering. Pas na het Tweede Vaticaans Concilie ontwikkelden zusters zich tot de eerste pastoraal werksters die vaak veel waardering genoten van hun parochianen. Deze kanttekeningen doen niets af aan de waardering voor de prestatie van Derks, Van Heijst en Monteiro. Het gaat om een standaardwerk dat in geen enkele wetenschappelijke theologische of humaniora bibliotheek mag ontbreken.

Annelies van Heijst, Marjet Derks, Marit Monteiro, *Ex caritate: kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 7 ge en 20e eeuw.*

Hilversum, Verloren, 2010. ISBN 97890870 41533, 1195 blz., € 55.